

ЎЗБЕК XALQ MAQOLLARIDA ARXAIZMLAR

Kegeyli tumani maktabgacha va maktab
ta'lim bo'limi 9-son ayrim fanlar ixtisoslashtirib
o'qitiladigan sinflar bor umumta'lim maktabi
o'qituvchisi **Usenova Saodat Baxtiyorovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq maqollarida uchraydigan arxaizmlar tahlil etiladi. Arxaizmlar – bu hozirgi zamonda kam qo'llaniladigan yoki butunlay unutilgan so'z va iboralardir. Ular xalq maqollarida milliy tarix, madaniyat va an'analarning ifodasi sifatida saqlanib qolgan. Maqolada arxaizmlarning turlari, ularning semantik va stilistik xususiyatlari, shuningdek, bunday so'zlarning o'zbek xalq maqollaridagi roli va ahamiyati o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maqollardagi arxaizmlar xalqning ma'naviy merosi sifatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali ajdodlarimizning dunyoqarashi va hayot tarzi aks etadi.

Kalit so'zlar: o'zbek xalq maqollari, arxaizmlar, til tarixi, semantika, folklor, milliy meros.

O'zbek xalq maqollari – millatning asrlar davomida to'plangan donishmandligi, tajribasi va hayotiy falsafasini aks ettiruvchi qisqa, lekin mazmunan boy hikmatli iboralardir. Bu maqollar xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy qadriyatlari va madaniy merosini o'zida mujassam etadi. Ular nafaqat ma'naviy o'git beruvchi manba, balki til taraqqiyotining turli bosqichlarini aks ettiruvchi lingvistik hodisa hamdir.

Tilning rivojlanish jarayonida ba'zi so'z va iboralar eskirib, kam qo'llanila boshlaydi yoki butunlay iste'moldan chiqib ketadi. Bunday so'zlar va iboralar arxaizmlar deb nomlanadi. Ular tilning tarixiy qatlamlaridan biri bo'lib, asosan

yoʻzma va ogʻzaki adabiyot, folklor va maqollarda saqlanib qolgan. Xalq maqollarida uchraydigan arxaizmlar oʻzbek tilining qadimiy shakllarini oʻrganish, uning tarixiy taraqqiyotini tushunish va madaniy merosni anglash uchun muhim manba hisoblanadi.

Oʻzbek xalq maqollari millatning koʻp asrlik tajribasi va donishmandligini aks ettiruvchi qisqa, lekin mazmunan boy iboralar boʻlib, ularda xalqning tarixiy-madaniy merosi, urf-odatlar va qadriyatlari oʻz ifodasini topgan. Maqollar til taraqqiyotining turli bosqichlarini oʻzida aks ettirganligi sababli, ularning tarkibida hozirgi zamonda kam ishlatiladigan yoki butunlay isteʼmoldan chiqqan arxaik soʻzlar uchraydi.

Arxaizmlar tilning tarixiy qatlami sifatida qadimgi soʻzlar va iboralarni oʻzida saqlab qolgan boʻlib, ular xalq maqollarida maʼno va shakl jihatdan muhim oʻrin tutadi. Bunday maqollar orqali biz oʻzbek tilining qadimiy unsurlarini oʻrganish, ajdodlarimizning dunyoqarashini tushunish va milliy madaniyatimizning ildizlarini anglash imkoniga ega boʻlamiz.

Ushbu tadqiqotda oʻzbek xalq maqollarida uchraydigan arxaizmlar tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi – maqollardagi eskirgan soʻz va iboralarni aniqlash, ularning semantik va stilistik xususiyatlarini ochib berish hamda ularning oʻzbek xalq madaniyatidagi ahamiyatini yoritishdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, arxaizmlarni oʻrganish orqali biz xalqning tarixiy tafakkuri, hayot tarzi va dunyoqarashi haqida chuqurroq tasavvurga ega boʻlamiz. Bundan tashqari, bu boradagi tadqiqotlar oʻzbek tilining boyligi va taraqqiyot jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Tillar taraqqiyotida muayyan bir tushuncha anglatuvchi soʻz eskilik boʻyogʻini olsa-yu, u anglatgan tushuncha eskirmasa, arxaiklashish hodisasi yuz beradi. “Arxaizm” yunon tilidan olingan termin boʻlib, “archaios” – qadimgi maʼnosini ifodalaydi, maʼlum davr uchun eskirgan, isteʼmoldan chiqqan boshlagan soʻzlarni anglatadi.

Xalq maqollarida arxaik elementlarning ko‘plab uchrashiga sabab, mazkur janrga mansub matnlarning katta foizi davr nuqtayi nazaridan ancha oldin yaratilganligi va avloddan avlodga o‘zgarishsiz yoki kam o‘zgarish bilan yetib kelayotganligidadir. Ana shu faktorning o‘zi ham maqolar tarkibida qo‘llanilgan ayrim so‘zlarning nafaqat eskirgan bo‘lishi, balki o‘sha so‘z va birikmalarning zamonlar osha turli boshqa ma’nolar ifodalash xususiyatiga ham ega bo‘lib borganligini bildiradi va asliyatidan ancha uzoqlashgan, ba’zan esa asliyatiga yaqinroq semantik qirralarga ega bo‘lib boruvchi leksik elementlar mavjudligini ko‘rsatadi. O‘zbek xalq maqollarida uchraydigan arxaiklashgan birliklarni bir qancha jihatlariga ko‘ra tekshirish mumkin. Jumladan: poshsho//podsho, yaroq, mo‘ndi, barimta, tikon, buromad, karvon, misqol, qadoq, bo‘yra, libos, kift, changal kabi leksik birliklar, shuningdek, qilur, qolur, ko‘rsatur, so‘yla, inonib singari tarkibida arxaik elementlari mavjud birliklar. O‘zbek xalq maqollaridan olingan yuqoridagi arxaik leksemalarning tarixiy-etimologik jihatlariga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, ularning muayyan qismi tilimizga o‘zga tillardan o‘zlashgan so‘zlar bo‘lib chiqadi.

O‘zbek xalq maqollarida uchraydigan arxaik leksemalarning katta foizi arab yoki fors tillariga taalluqli bo‘lishiga sabab, mazkur tillarga oid birliklar tariximizning oldingi davrlariga xos lisoniy koloritni yuzaga keltirish funksiyasiga xoslanishidir. Maqolar aksariyat hollarda axloqiy, tarbiyaviy xarakterga asoslangani uchun, undagi so‘zlarning ta’sirli bo‘lishi ko‘proq o‘tmishga, ota-bobolar o‘gitlariga yaqinlashtirish uchun tarixiy va eskirgan so‘zlar maqolar matnidan chiqarib tashlanmaydi.

Xulosa

O‘zbek xalq maqollari asrlar davomida shakllangan, xalq donishmandligi va hayotiy tajribasini aks ettiruvchi hikmatli iboralardir. Ushbu maqollar tarkibida uchraydigan arxaizmlar esa tilning tarixiy qatlamlarini saqlab qolgan muhim unsurlardir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, arxaizmlar orqali biz ajdodlarimizning tafakkuri, hayot tarzi va qadriyatlari haqida muhim ma’lumotlarga ega bo‘lamiz.

Maqollardagi arxaizmlar leksik, morfologik, semantik va fonetik jihatdan turlicha namoyon bo'lib, ularning har biri til va madaniyat tarixini o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ba'zi so'zlar bugungi kunda ishlatilmasa ham, ular maqollar tarkibida yashab qolgan va bizga o'zbek tilining qadimiy shakllari haqida tasavvur beradi.

Arxaizmlar o'zbek xalq maqollarining mazmunini boyitish, milliy ruhni saqlash va tarixiy merosni yetkazishda katta ahamiyatga ega. Shu bois, ularni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarix va folklor tadqiqotlari uchun ham muhimdir.

Kelgusida maqollarda uchraydigan arxaizmlar bo'yicha yanada chuqur tadqiqotlar olib borish, ularning kelib chiqishi, rivojlanishi va bugungi kunda qanday o'rin tutishini aniqlash zarur. Bu esa o'zbek tilining boy tarixiy merosini yanada chuqurroq anglash va uni kelajak avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Hozirgi o'zbek adabiy tili. X.Muhiddinova, D.Xudayberganova v.b. – Toshkent: O'qituvchi, 2006. – B.57.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – B.204.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. B harfi. Madvaliyev tahiri ostida. www.ziyouz.com kutubxonasi.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. K harfi. Madvaliyev tahiri ostida. www.ziyouz.com kutubxonasi. – B.320.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. M harfi. Madvaliyev tahiri ostida. www.ziyouz.com kutubxonasi. – B.602.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. Q harfi. Madvaliyev tahiri ostida. www.ziyouz.com kutubxonasi. – B.206